

ԳԻՏԱՎԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ՀՆԱԽԱԳԾԱՅԻՆ ԽՆԱՄՈՒԽՈՒՄՆԵՐՈՒՄ

ԿԻՍԱՀԱՂՈՐԴԻԶՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ ՍԱՐՔԱՇԻՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՁ

Ռ. ԶԱՔԱՐՅԱՆ

Հայէլեկտրագործարանին կից ԳՀԻ ֆիլիալի սարքերի և արդյունաբերական էլեկտրոնիկայի բաժնի պետ, տեխն. գիտ. թեկնածու

Մ. ՏԵՐ-ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

Ինժեներ

Կիսահաղորդիչների ուսումնասիրության բնագավառում վերջին տարիների նվաճումները նոր հնարավորություններ բացեցին սարքաշինության մեջ նրանց լայն կիրառման համար: Էլեկտրաշարժիչ տեխնիկայում կիսահաղորդիչների արմատավորման ակտուալ խնդիրներից մեկն է հանդիսանում կիսահաղորդիչների համուղղիչ ներգործության օգտագործումը փոփոխական հոսանքի լարումն ու ուժը չափելու համար:

Դետեկտորային գործիքներն իրենցից ներկայացնում են կիսահաղորդիչ համուղղիչների և էներգիայի աննշան սպառումով ու բարձր զգայունությամբ աչքի ընկնող մագնիսաէլեկտրական սիստեմի չափիչ գործիքների զուգորդություն: Նրանք կիրառվում են փոփոխական հոսանքի և լարման փոքր մեծությունների չափման համար, դրանով իսկ լրացնելով էլեկտրամագնիսական և էլեկտրադինամիկական սիստեմների գործիքների թերությունները և, բացի դրանից, մեծացնելով չափվող փոփոխական հոսանքի հաճախականությունների դիապազոնը:

Չափիչ տեխնիկայում որպես համուղղիչ սովորաբար կիրառվում էին պղնձա-ենթօքսիդային կիսահաղորդիչները, որոնք տալիս էին ջերմության ու հաճախականության մեծ սխալանքներ

և տենեին միջէլեկտրոդային մեծ տեսակություն: Այդ էական թերությունները սահմանափակում էին պղնձա-ենթօքսիդային համուղղիչների կիրառումը:

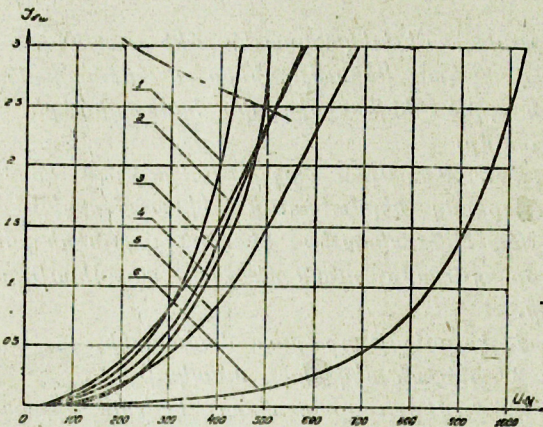
ՍՍՌ Միության արդյունաբերության կողմից թողարկվող գերմանիումի կիսահաղորդիչները, պղնձա-ենթօքսիդային կիսահաղորդիչների համեմատությամբ, ունեն մի շարք առավելություններ.

1. կայունություն ըստ ժամանակի,
2. աննշան սեփական ունակություն,
3. համեմատաբար փոքր կախում շրջապատող միջավայրի ջերմաստիճանի և խոնավության փոփոխությունից,
4. համուղղման մեծ գործակից,
5. փոքր զաբարիտներ և էժան գին:

1-ին նկարում բերված են գերմանիումի կետային դիոդների և Դ102Ա տիպի սիլիցիումի դիոդի տարբեր տիպերի վոլտամպերային բնութագրերը: Աղյուսակում բերված են նույն դիոդների հիմնական տեխնիկական տվյալները: Այդ տվյալներից երևում է, որ գերմանիումի բոլոր կետային դիոդները գրեթե միատեսակ վոլտամպերային բնութագիր ունեն: Չափիչ տեխնիկայում ցանկալի է կիրառել մի այնպիսի դիոդ, որը

դիոզենի տիպը	ԴԳ-Ց1	ԴԳՑ-Ց	Դ1Գ	Դ2Գ	Դ9Գ	Դ10Բ	Դ11	Դ14	Դ201
վերին հատվածի տեխնիկական տվյալները									
1. Առաջնային լարում Սա, վ . . .	50	30	50	40	30	10	30	100	50
2. Առաջնային հոսանք I, մա . . .	16	25	16	25	20	50	100	30	30
3. Հետագա հոսանք մա-ով, երբ առաջնային լարումը կազմում է . . .	1	0,5	0,25	0,25	0,25	0,2	0,25	0,25	0,01
4. Համադրված հոսանք մա-ով, երբ Սա=1վ . . .	2	6	5	10	10	8	5	2	1
5. Գերմանիոյի զրոյացման ջերմաստիճանային փոփոխում %-ով, երբ 10°C համար լարումը 1վ է . . .	6,0	6,5	4	5,5	7	7	(0,5վ դեղջուր)	(0,5վ դեղջուր)	0,8

սկզբնական մասում ունենա ուղղադիրժ վոլտամպերային բնութագիր, ներքին փոքր դիմադրություն և դիմադրության փոքր կախում ջերմաստիճանի փոփոխությունից: Այդ բոլոր պահանջներին ամենից ավելի լավ բավարարում է Դ10Բ դիոզը, որը, բացի դրանից, հաճախականության լավ բնութագիր ունի: Միաժամանակ պետք է նշել,

Նկ. 1. Գերմանիոյի կետային դիոզների և Դ 102. Ա տիպի սիլիցիումի դիոզի վոլտամպերային բնութագրեր:

որ սիլիցիումի Դ101 և Դ103Ա դիոզներն ունեն շնչին ջերմաստիճանային կախում, բայց դրա հետ միասին նրանք օժտված են ներքին մեծ դիմադրությամբ: Դ10 և Դ101—Դ103Ա տիպի դիոզները վերջին ժամանակները մշակվել են Մոսկվայի գիտա-հետազոտական ինստիտուտում և արդեն թողարկվում են արդյունաբերության կողմից [1,2]:

Ներկայումս Կիևի «Տուլեիկտրոպրիբոր» գործարանը թողարկում է Ց—51 և Ց—52 բազմա-

սահմանային գործիքներ և մշակում Ց—55 և Ց—56 գործիքները Դ1 և Դ2 գերմանիումի դիոզներով: Այդ գործիքներն ունեն 1,5 և 2,5 ճշտության դասը: Սակայն մինչև հիմա չեն թողարկվում ճշտության բարձր դասերի գերմանիումի դիոզներով վահանային գործիքներ:

Հայելեկտրագործարանին կից գիտա-հետազոտական ինստիտուտի ֆիլիալի գործիքների և արդյունաբերական էլեկտրոնիկայի բաժնի մշակումների պլանի մեջ մտցված է փոփոխական հոսանքի վահանային դետեկտորային վոլտմետրների ու ամպերմետրների սերիաների մշակումը, հաճախականությունը մինչև 10 կհց, ճշտության դասը՝ 1,5, չափման վերին սահմանը՝ 3 վ մինչև 600 վ և 2 մա մինչև 1 ա, շրջապատող օդի —40° մինչև +60° C ջերմաստիճանի և մինչև 98% հարաբերական խոնավության դեպքում աշխատելու համար:

Ստորև բերվում են վոլտմետրների և ամպերմետրների նախագծման հիմնական էտապները.

ա) Համուղղող սխեմաների ընտրությունը:

Չափի տեխնիկայում ամենամեծ տարածում են ստացել երկկիսապարբերության համուղղման սխեմաները (սիմետրիկ, զուգահեռ և հաջորդական կամուրջների սխեմաները): Ելնելով սխեմայի առավելագույն զգայունություն ստանալու պայմանից, թե՛ ըստ հոսանքի և թե՛ ըստ կարողության, ընտրում ենք զուգահեռ կամրջի սխեման [3] (տե՛ս նկ. 2ա և 3), որը, բացի դրանից, թեթևացնում է ջերմային կոմպենսացիայի հարցը և պակասեցնում ցուցնակի անհավասարաչափությունը:

Այդ սխեմայի համաձայն, տրված լարման ռեժիմով աշխատելու դեպքում, ըստ հոսանքի

զգայունության մաքսիմումի պայմանն ապահովվում է հետևյալ հավասարությամբ՝

$$R_0 = \sqrt{r \cdot r_0} \quad (1)$$

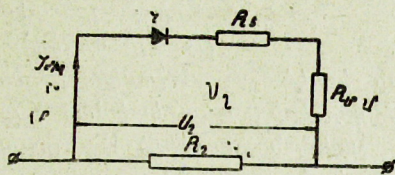
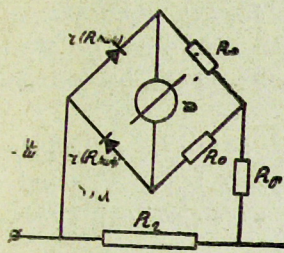
որտեղ R_0 կամրջի բազուկի դիմադրությունն է, r -ը դիողի ուղղակի դիմադրությունը, r_0 -ն չափիչի դիմադրությունը:

Ըստ կարողության զգայունության մաքսիմումի պայմանն ապահովվում է հետևյալ հավասարությամբ՝

$$r_0 = \frac{R_0(2r + R_0)}{r + R_0} \quad (2)$$

Համատեղ լուծելով 1 և 2 հավասարությունները, կստանանք՝

$$\left. \begin{aligned} r_0 &= 2r \\ R_0 &= r\sqrt{2} \end{aligned} \right\} \quad (3)$$

Նկ. 2.

ա—ամպերմետրի էլեկտրական սխեման, բ—համարժեք էլեկտրական սխեմա, երբ $R_{\infty} = \infty$:

Սխեմայի պարամետրերի այսպիսի հարաբերակցությունների դեպքում ապահովված կլինեն մաքսիմումի պայմանները թե՛ ըստ հոսանքի և թե՛ ըստ կարողության:

Այդ հետևություններում դիողի հակառակ դիմադրությունը՝ R_{∞} ընդունված է անվերջության հավասար, որը լիովին թույլատրելի է, քանի որ գերմանիումի կետային դիողներում R_{∞} 1000—2000 անգամ ավելի մեծ է ուղղակի դիմադրությունից:

բ) Գործիքների պարամետրերի հաշվարկը:

Ամպերմետրների հաշվարկման համար (տե՛ս նկ. 2) ելակետային տվյալներ են հանդիսանում շունտի լարման անկումը՝ U_2 և գործիքի լրիվ շեղման հոսանքը $I_{\text{սղ}}$, քանի որ դետեկտորային գործիքների մազնիսաէլեկտրական մեխանիզ-

մի պտտող մոմենտը համեմատական է համառոշված հոսանքի միջին արժեքին:

Այդ մեծությունների ռացիոնալ ընտրությունից են կախված գործիքների սխալանքները և ցուցնակի ձևը:

Կատարված հաշվարկումներով և նրանց էքսպերիմենտալ ստուգումով պարզվել է, որ նպատակահարմար է վերցնել շունտի լարման անկումը 0,75—1վ սահմաններում: U_2 այդ արժեքի դեպքում, չափիչի կայուն աշխատանքի համար, հոսանքի և լարման փոքր մեծությունների չափման համար և, որ հիմնականն է, ավտոկոմպենսացման օպտիմալ ռեժիմի ստացման համար (տե՛ս ստորև), նպատակահարմար է գործիքի լրիվ շեղման հոսանքը վերցնել 300—900 մկա սահմաններում:

U_2 և $I_{\text{սղ}}$ որոշելուց հետո տրոշվում է կամրջի գծային դիմադրությունների համարժեք նշանակությունը (տե՛ս նկ. 2բ):

$$R_{\infty} = \frac{R_0(r_0 + R_0)}{r_0 + 2R_0} \quad (4)$$

Կոնստորի լրիվ դիմադրությունը որոշվում է հետևյալ արտահայտությամբ՝

$$R_{\text{կոն}} = \frac{U_{\text{սղ}}}{I_{\text{սղ}}} = \frac{U_2}{I_{\text{սղ}} \cdot 1,11} \quad (5)$$

Այնուհետև, ֆորմուլայով (3) որոշվում են չափիչի r_0 և կամրջի բազուկի R_0 դիմադրությունները, որտեղ դիողի r դիմադրությունը, $I_{\text{սղ}}$ որոշակի արժեքի դեպքում, վերցվում է դիողի դինամիկական բնութագրի համաձայն

$$r = \frac{U_{\text{սղ}}}{I_{\text{սղ}}} \quad (6)$$

Վերջին հավասարումներից ունենալով R_{∞} , $R_{\text{կոն}}$ և r նշանակությունները, կարելի է որոշել $R_{\text{լ}}$ լրացուցիչ դիմադրության մեծությունը.

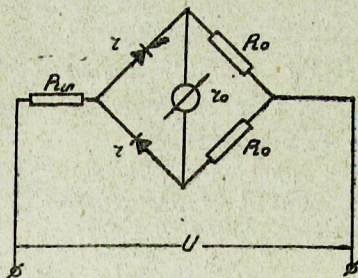
$$R_{\text{լ}} = R_{\text{կոն}} - R_{\infty} - r \quad (7)$$

Այդ հաշվարկներով լիովին լուծվում է ամպերմետրի սխեման: Չափման սահմանների ընդլայնումը ձեռք է բերվում, փոփոխելով շունտի դիմադրության արժեքը, նայած գործիքի չափման սահմանին.

$$R_2 = R_{\text{կոն}} \frac{1}{m-1} \quad (8)$$

որտեղ m -ը չափվող հոսանքի և գործիքի լրիվ շեղման հոսանքի հարաբերությունն է [4]:

Վոլտմետրների աշխատանքի պայմանները, հատկապես չափման մեծ սահմանների դեպքում, շատ ավելի լավ են, քան ամպերմետրներում, քանի որ գործիքի ընդհանուր դիմադրության զգալի մեծության հետևանքով դիողի դիմադրության փոփոխությունը քիչ է ազդում շղթայի ընդհանուր դիմադրության վրա: Վոլտմետրի էլեկտրական սխեման պատկերված է 3-րդ նկարում:

Նկ. 3. Վոլտմետրների էլեկտրական սխեման:

Վոլտմետրների հաշվարկման համար ելակետային պարամետրեր են հանդիսանում գործիքի լրիվ շեղման $I_{\text{դ}}$ հոսանքը և U չափման սահմանը ամպերմետրների հաշվարկման ժամանակ ստացված U_z -ի փոխարեն:

Վոլտմետրների հաշվարկման կարգը համանման է ամպերմետրների հաշվարկին: Չափման սահմանների ընդլայնումը ձեռք է բերվում R_o արժեքի փոփոխությամբ մնացած բոլոր պարամետրերը պահպանելու դեպքում:

զ) Զերմաստիճանային սխալանքների համակշռումը:

Դետեկտորային գործիքների նախագծման հիմնական հարցերից մեկն է շրջապատող միջավայրի ջերմաստիճանի փոփոխությունից առաջացող ջերմաստիճանային սխալանքների հարցի լուծումը:

Դետեկտորային գործիքների ջերմաստիճանային սխալանքները կազմվում են երեք մեծություններից

$$\gamma_t = \gamma_{t_{\text{ազ}}} - \gamma_{t_{\text{գլ}}} - \gamma_{t_{\text{ալ}}} \quad (9)$$

որտեղ $\gamma_{t_{\text{ազ}}}$ դիողի ուղղակի դիմադրության փո-

փոխությունից առաջացող սխալանքն է, $\gamma_{t_{\text{ալ}}}$ դիողի հակառակ դիմադրության սխալանքն է, իսկ $\gamma_{t_{\text{գլ}}}$ սարքի «պղնձի» մասի դիմադրության սխալանքն է: Այդ սխալանքները տրվում են տոկոսներով՝ չափման վերնի սահմանից, երբ ջերմաստիճանը փոփոխվում է 10°C -ով: Զերմաստիճանի բարձրացման դեպքում $\gamma_{t_{\text{ազ}}}$ առաջ է բերում գործիքի ցուցմունքների մեծացում, իսկ $\gamma_{t_{\text{ալ}}}$ և $\gamma_{t_{\text{ալ}}}$ փոքրացում, այսինքն՝ նրանք տարարժեք են: Խնդիրն այն է, որպեսզի γ_t գումարային սխալը չգերազանցի թույլատրելի արժեքից, որը 1,5 դասի գործիքների համար կազմում է 1,2 %:

Գործիքի պարամետրների կամայական ընտրության դեպքում այդ սխալանքների գումարային արժեքը միշտ գերազանցում է թույլատրելի արժեքից և ծագում նրանց համակշռման անհրաժեշտությունը:

Սակայն հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ սխեմայի պարամետրների ճիշտ ընտրության դեպքում գումարային սխալանքը չի գերազանցի թույլատրելի սխալանքից (ավտոկոմպենսացիայի մեթոդ):

Ավտոկոմպենսացիայի էֆեկտը, գլխավորապես, կախված է լրիվ շեղման $I_{\text{դ}}$ հոսանքի և գործիքի R_o լրացուցիչ դիմադրության մեծություններից:

Վերևում նշվել է լրիվ շեղման հոսանքի օպտիմալ արժեքը 300—900 մկա սահմաններում: Նշենք, որ $\gamma_{t_{\text{ազ}}}$ և $\gamma_{t_{\text{ալ}}}$ կախված են լրացուցիչ դիմադրության մեծություններից, իսկ $\gamma_{t_{\text{ալ}}}$ անմիջականորեն լրիվ շեղման հոսանքից: R_o մեծ արժեքների դեպքում (լարումը չափելու բարձր սահմաններ) լավագույն կոմպենսացիան կստացվի $I_{\text{դ}}$ համեմատաբար մեծ արժեքի դեպքում (900 մկա), իսկ R_o -ի փոքր արժեքների ժամանակ (լարման փոքր մեծությունների չափումը) $I_{\text{դ}} = 300$ մկա դեպքում:

Դետեկտորային գործիքներին հատուկ են նաև կորագծի ձևի և հաճախականության սխալանքները, բայց դրանք խիստ աննշան են:

Վերևում շարադրված մեթոդը կիրառվել է դետեկտորային գործիքների սերիայի նախագծման ժամանակ:

Գործիքների պատրաստված մակետների էջսպերիմենտալ ստուգման արդյունքները լիովին

հաստատել են նշված սերիայի իրագործման հը-
նարավորությունը:

Որպես մակետների չափիչ ընդունված է
«էլեկտրոտոչարիչոր» գործարանի կողմից թո-
ղարկվող 1-ին դասի № 24 տիպի միկրոամպեր-
մետրների մեխանիզմը, որը հնարավորություն է
տալիս № 24 տիպի մշտական հոսանքի գործիք-
ների հետ միասին արագորեն յուրացնել փոփո-
խական հոսանքի վահանային գործիքների թո-
ղարկումը:

Գ Ր Ա Վ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. Техническая информация Гос. Комитета Со-
вета Министров СССР по радиоэлектронике, № 44,
Москва, 1958.
2. Временные технические условия на кремние-
вые точечные диоды типа Д101-Д103А.
3. Карандеев К. Б. Полупроводниковые выпря-
мители в измерительной технике АН УССР, 1954.
4. Арутюнов В. О. Расчет и конструирование
электронизмерительных приборов. Госэнергоиздат,
1956.